

JULIUS BERENICIANUS HADTESTÉNEK SZEREPE DÁCIA VÉDELMEBEN.

(Harmadik közlemény.)

(.) A legio IIII F. f. a drubetæ—dierna—tibiscumi—sarmizegetusai útvonalon és Dacia belsejében az Ojtoz szorosig.

Az Al-Duna szorosainak záródásával a Vaskapun kívül a mai Turnuseverinnel, mely azonban csak a Dunagőzhajózás, vagyis 1828 óta szorítá háttérbe az addig hadászatiilag szereplő Csernetzet, még fontosabb útelágazás következett. Itt csatlakoztak ugyanis a Duna hidján a két Mœsiából a hid jobbparti oldalán találkozó hadi utak s innen ágazott keletre az Olthoz Pelindavan (Crajova), valamint nyugatra Diernának (Orsova) haladó két stratégiai út.

Az utóbbi útvonal Diernától a Cserna völgytorkába kanyarodva eltávozott a Dunától s Ad Mediam, Prætorium, Ad Pannonios, Gaganis, Masclianis állomásokon Tibiscumba jutva, ott a nyugati főúttal egyesülten kanyarodott a Vaskapun át keletre Sarmizegethusának. A legio IIII F. f. első őrségét ezen a vonalon, tehát Diernában kelle keresnünk.

1. A diernai legio kirendeltség.

Dierna (Ptolemæus Geogr. III. 8. 10. Δίερνα) a görög név visszhangja s már Trajanus idejében oly népes helység, melyet Ulpianus¹ az ő coloniái egyikének tud. A coloniáról azonban nincs tovább híradásunk s a *flam(en) munic(ipii) Dier(nae)*²

¹ Ulpianus 169. l. Zernensium Colonia in Dacia a divo Traiano deducta iuris Italici = Az isteni Traianustól italiai joggal felruházott colonia Zernensis.

² CIL III 14468.

titulusából következtethetőleg nem is lehetett más, mint municipium. Mert a *publicum portorii Illyrici statio Tziernensiseként*¹ jelentős szerepet tölthetett be és már az árúforgalom, az átkelő biztonsága érdekében rászolgálhatott *Julius Berenicianus* gondosságára a vámhivatal köré sereglett polgárság.

A municipium Dierna a mai Orsovánál, honnan a Dacia felvidékeire vezető út É-ra Tibiscumnak (Zsuppa) elkanyarodik s a hova a dunamenti utak Felső- és Alsó-Moesiából is bekapcsolódnak, már kereskedelmi forgalmával első sorban igényelte a legio IIII F. f. őrségét. Az ide illő vexillatio documentumát legutóbb sikerült is a Délmagyarországi muzeumnak a néhai Pongrácz honvédőrnagytól szerzett collectiójában megtalálnunk. Ez az igénytelen, s itt először közölt bélyegtöredék:

[E G I I I F F]

[leg(io) IIII F(lavia) f(elix) jelentésével tehát igen fontos tanúságtételt teljesít Julius Berenicus hadi rendjében, mert kétségtelenné teszi azt is, hogy a Duna mentén Viminacium-, illetőleg Kevevárától lefelé igazolt legio őrség Diernától a Tibiscumba irányuló második dáciai utat is gondjai alá vette. A legio ily módon kettős kapcsolattal bírt Tibiscum felé. Az első mindjárt maga Dierna, mint a dierna—tibiscumi főút elágazó állomása. A második az, a melyet ennek az útnak keleti oldalán Ad Mediam (Mehadia) és Drobetæ (Turnuseverin) közt Herculesfürdő képvisel.

Az útvonal így tovább követi a Cserna völgyét, míglen a mai Herculesfürdő-állomás alatt attól a főirányt mutató Bela Rekához (Fejérvíz) csatlakozva Ad Mediam várát éri.

Ad Mediamot Bolesny Antal² elég sajtóságon azzal a sánctzárral téveszti össze, mely az Árpádok Miháld várától lefutó Nagy völgy (Valea mare) torkolatánál csakis 1717-ben a

¹ CIL III 1568.

² Bolesny Antal: Ad Mediam, Miháld és Mehádia története. Tört. és régész. Értesítő. Temesvár. X. évf. II. füz. 64. s. köv. 1.

kevéssel elébb kiűzött török ellen épült s 1738-ban, a török háború megújultával, ellenséges kézre kerülvén, a belgrádi béke értelmében 1739-ben le is romboltatott. A Mehádia északi szélén dísztelenkedő Czigánysor jelzi a rövid életű, de annál viszontagságosabb Sánczvár helyét, s Pesty Frigyes buvárlatai kimerítő képét adják alig két évtizedes végvári szereplésének.¹

Boleszny téves meghatározása hozta magával, hogy a tulajdonképeni Ad Mediamot tartalmazó s a nép által *Magyar-templomnak* (Beserica ungasca) emlegetett romokat Mehádián 3 km. kívül a Bolvasnicának a Bela rekába szakadásánál *Proetoriummá*² kelle minősíteni.

Ebben a Plugova felé eső castellumban került elő még 1838-ban a *cohors III Delmatarum miliaria equitata* amaz emlékköve,³ melyen 257—260 közt *Gallienus* császár iránti hódolatát megörökítette. A cohors Kr. u. 90,⁴ 116,⁵ 134-ben⁶ Germania superiorból jó a diplomákon említésbe s mint hogy az ómoldovai Dunaszigetről⁷ is bírjuk bélyegét, Mommsen s utána az irodalom Felső-Moesia helyőrségébe számítja. Pedig

¹ Pesty Frigyes: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. II. köt. 1878. 338. l. Az 1719. összeírásban Palánka Medradia, az összeíró oláhok nevében Mehadia Palánka rejlik. 340. l. A császáriak Mehádiát hatalmukba kerítve, az itteni sánczot elhanyagolták, de pár évvel később négyszögű erődöt építettek. Ennek három oldala téglából épült két-két sor lőréssel, nagy és kis ágyú részére. A harmadik oldalát a hegyfal képezé. Az út rajta vitt keresztül. 1737-ben karózáttal, ostromczölöpökkel erősítették meg. 1738 jún. 18-án Hadsí Mohammed viddini pasa 25 ezer emberrel vette ostrom alá s 28-án bevette. Ugyanezen év július 9-én visszavették a császáriak; de már július 17-én ismét török kézre került. Az 1739 szept. 18-iki belgrádi béke V-ik, igen felületesen megfogalmazott és sok bosszantó tárgyalásra, félreértésre vezető czikk lerombolását vonta maga után.

² *Bolesny Antal*: Prætorium helyfekvése. Tört. és régész. Értesítő. VIII. évf. 1. füzet.

³ CIL III 1577. Suppl. 8010.

⁴ CIL Diplom. XXI.

⁵ CIL Dipl. XL.

⁶ CIL Dipl. LXX.

⁷ CIL III 8074. 15 b. Böhm Lenard: Arch. epigr. Mitth. IV. p. 178. és Tört. Értesítő. Temesvár VI.

a miként a legio III Flavia bélyegeiről Mommsen tekintélyével szemben is sikerül bebizonyítanunk a korábbi vélekedésekkel ellenkezőleg nem *Felső-Moesia* fegyveres erejét képviseli, a Dunától északra: a *cohors III Delmatorum* odatartozóságának fenntartására sincs elfogadható alapunk.

A *cohors* bélyegeit 1909 őszén Lipcsey László főerdőmérnök kíséretében a castellumban sikerülven megtalálunk, bizonyos, hogy az ott a III. század előtt is őrséget teljesített. Ad Mediam nevét Mommsen¹ úgy magyarázza, mintha a terregovai hágóig a Dunától ezt tekintették volna feleütnak. Felfogásunk és megfigyelésünk szerint sokkal inkább arra a centralis fekvésre vonatkozhatik ez az elnevezés, mely katonailag azt valóban a vidék központjává avatá.

Julius Berenicianus hadtestéből a geographiailag annyira nevezetes Ad Mediának igen tekintélyes vexillatio juthatott. Sajnos, ezt a feltevésünket ezidő szerint még nem támogathatjuk leletekkel is. De hogy örködni kelle itt a legio III Flavianak, azt a hadi úton belül a Cserna völgyéről már a legio bélyege is documentálja. Lássuk azért, hogyan kerülhetett oda a legio kirendeltsége?

2. A Csernavölgy szerepe Julius Berenicianus parancsnokságában.

A hévízeinek gyógyító hatásával világhírré jutott Csernavölgyre a rendes völgyi úton Ad Mediumtól 13 km. kerülővel juthatunk el. Innen ugyanis a Bela reka mentén 8 km.-re esik a Cserna nyílata s abban még 5 km. út vár reánk Pecsenyáskán át Herculesfürdőig. Ha már most Mehádia északi sarkán a Nagyvölgyről (Valea mare) a 768 m. Perilorra kapaszkodólag az Erzsébet-magaslaton *Csorich* tetőn Herculesforrásig

¹ Mommsen CIL III p. 248 XXXII. Ad Mehadiam (Mehadia). *Nomen stationi inde impositum videtur, quod est ad viam media inter montium fauces quæ nunc dicuntur Terregovaer Schlüssel et Danuvium amnem.* (Az állomás nevét onnan vehette, hogy a terregovai szoros és a Duna középpontjára esik.)

vezető hegyi ösvényt követjük, azzal épen alapvonalát írjuk le a másik két oldallal megadott háromszögnek. Ezen, a légvonalban bár rövidebb, meredek hágója miatt azonban fásztóbb ösvényen mai napság csakis a hegyi pásztorok közlekednek. De a magyar királyok *Miháld* várának ebben a mellékvölgyben a *Barkán* tetőre építtetése világos bizonyossága annak, hogy a török időkben is arról féltették hazánkat. Azért 1717-ben a Sánczvárat is a Nagy-völgy torkolatába építették, s az 1737-iki és 1787-iki legutolsó török háborúk legvéresebb és döntő jellegű fegyvertényei mind Mehádiánál s a Cserna-torokban viharzottak le.

Ime a fővölgy a Bela rekával Cornya Reván át ÉK a hunyadmegyei havasokhoz csatlakozó Petrile albe (1478 m.) s a Boldovenu (1801 m.) alá s részben a Temesvíz főágául szolgáló Hidegvíz választójára vezet. Alig 8 kilométerrel lennebb csatlakozik a Csernavölgy, mely a hunyadmegyei *Zsil* forrásvidékeivel érintkezik. Es amarra É-ra és ÉNy-ra a *Globa* nyit utat, mely pár kilométerrel fennebb Jablanicánál a *Mehádicával* s Petniknél a még ÉNyNy-ibb Calvával csatlakozván, az őrzáratokat arra felé is felettébb megkönnyítette. Minthogy pedig ez az áradásos hegyvidék nehezebben fegyelmehető lakossága békés időkben is állandó ellenőrzést igényelhetett, *Ad Mediam* castellumának tervezői épen ezekhez a völgynyilatokhoz szabva helyezhették el castellumukat.

S hogy *Ad Mediam* katonai hivatása valóban ezekre a völgynyilatokra irányult, azt a Bela Rekával párhuzamos Cserna torkolatában, a ma csak gyógyvizeiről emlegetett Herculesfürdőben még nyomatékosabban documentálhatjuk. Sőt bizonyítékaink tárháza ott annyiban még teljesebb, hogy az *Ad Mediam* castellumában sajnosan nélkülözött leg. IIII Flavia bélyegével is documentálhatjuk azt: miszerint a rómaiak a Cserna-völgy herculesfürdői hidjához is kénytelenek valának Julius Berenicianus hadtestéből juttatni. Katonailag ugyancsak jelentős tanujelei ennek a rendelkezésnek az itt különböző időkben felmerült, de Herculesfürdő stratégiai rendeltetésének mérlegelése nélkül idáig megfeythetetlen rejtélyként szereplő római téglabélyegek.

Az idevonatkozó közlések sorát *Caryophilus* (Garafolo) Paschalis olasz tudós nyitotta meg 1737-ben. A mint ugyanis az Al-Duna melléke birtokunkba került, nagy gyorsasággal siettek azt védművekkel biztosítani. Ekkor épült meg *Mehádián* az 1717-re már használatba vett *Sánczvár*. Majd Uj-Orsova, a mai Adakaleh s ennek jobbparti szárnyául szolgált, de 1867-ben Szerbia önállósításakor éppen a gróf Andrassy Gyula miniszterelnökünk kívánságára lebontatott Erzsébeterődöt fejezték be s magát Orsovát is megerősítették. Az itt foglalatoskodó külföldi származású tisztek, legkivált pedig a munkálatok vezetője: báó Engelshofen a törököktől erősen használt s a környék által romjaiban is keresett thermákról tudomást szerezvén, azokat a háborútól és a délvidék mocsarainak kigőzölgésétől sokat szenvedő katonaság javára 1735-ben pár épülettel siettek berendezni. Minthogy a kezdetleges restauratio mondhatni a rómaiaktól átörökölt s úgy a magyar királyok, mint a török uralom idejében némileg használhatóvá tett fürdőmedenczék kitatarozására irányult, e közben feles számú római emlék került ott felszínre, mert a szoborféleket a magyar idők fürdői babonája ép úgy megkímélte, mint a törököké. Hercules szobrai minden korszak a maga vallásos hite szerint magyarárván, ezek továbbra is a források díszeiül szolgálhattak, úgy hogy gróf Hamilton András temesvári hadparancsnok egész kis collectiót juttathatott azokból a császári könyvtárnak Bécsbe. Ott aztán Caryophilus olasz tudós¹ a felirásos leletek thermalis vonatkozásából gróf Hamilton Andrásához intézett levél alakjában magyarázatot írván, több rendbeli katonaemléket szőtt be munkájába. Minthogy azonban ő az eleje került feliratokon felül a hivatalos jelentéseket is értékesíteni igyekezett, nem egy téves adat csúszott be könyvébe. Ilyenek mindjárt a Mommsen² által jogos bizalmatlansággal fogadott s valóban tarthatatlan:

VE X I L L A T I O D A C I A R V M

¹ Paschalis Caryophili: Dissertatio epistolaris De Thermis Herculanis nuper in Dacia detectis. Levélbeli értekezés a Dáciában minap felfedezett Hercules thermákról. Editio II post Vindobonensem MDCCXXXVII. Mantuæ MDCCXXXIX.

² Mommsen, CIL III 1633-ból. Tu cave. (Vigyázz!)

más helyen :

D A C I A R V M V E X I L L A T I O

állítólag a fürdők téglapadlójában talált sajtáságos két bélyegnyomat.¹ Egy Vex(illatio) D(acorum) Parthica)² 191-ből ugyan ismeretes s ennek gyűlhelyéül legutóbb Téglás István szerencsés bélyegleletével: VEX · D · P Potaissat (Torda)³ igazoltuk.

Csakhowy annak menetelési útírányául a Verestoronyi szorosot következtethetjük abból a feliratból,⁴ mely Septimius Severusnak a parthusok ellen Dáciából lovasítva mozgósított vexillatióinak csatlakozását az alsó-moesiai rokon vexillatiókkal documentálja. Ily módon nehezen kerülhettek ezek a tibiscum—drobetai út felé s még kevésbé lehetett keresni valójuk a főhadi útból oldalvást eső Herculesfürdőben. Caryophilus híradója tehát vagy tudákoskodásból componálta ki a példa nélkül álló bélyegpárt, vagy a Ti. Claudius Claudianus által Septimius Severus keleti háborúiba vezetett vexillationes *Daciscarum*hoz⁵ hasonló bélyeget láthatott valahol s azt utánozta.

Mert howy milyen kevés készütséggel rendelkeztek akkoriban még a Caryophilhoz hasonló írók is Dácia hadi szervezetről, arra nézve tanulságos példa mindjárt a LEG · G · V · M bélyegalak, melyet leg(ío) g(emina) V(ictrix) M(inerva)-ra⁶ magyaráz, jóllehet ez a legio ily alakban nem is létezett. A legio V Minerva ugyan Trajanus mindkét hadjáratában részes vala; de annak helyőrségébe nem tartozott soha, úgy howy itt ismét

¹ Caryophilus II. kiadása 59. és 93. l.

² CIL III 1193. Apulumból.

³ Téglás Gábor: Dacische Militärstempel. Hermes XLIV. Bd. 1909. p. 153.

⁴ Dessau; Inscript. lat. selectæ n. 2723: Vexillation(es) eq(uestre) Mœsiæ inf(erioris) et Dacie eunti (sic!) in expeditione Parthi(a). Az Alsó Moesiából és Dáciából a parthus háborúba indított lovas csapatok.

⁵ CIL VIII 7978. Dessau 1147. Vesd össze CIL VIII 3349. is Rusi-cadából (Numidia).

⁶ Caryophilus: De Thermis Herculanus. II. kiad. 58. l.

LEG · V M bélyegnyomatot láthatott az illető, minthogy a leg(io) V M(acedonica) Dácia occupatiója idején tényleg errefele is táborozott,¹ a mint azt *Drobetae*ből ismeretes emlékeivel és bélyegeivel kimutathatjuk.²

Mindezt annak illusztrálására szőttük ide be, hogy csakis a máig látható bélyegleletekre építhetünk biztosan s a régibb írók kevés kritikára mutató feljegyzései rendszeren téves következtetésekre vezetnek.

Épen azért mellőzve a tárgyunkra most úgysem tartozó többi katonai bélyegeket, ez alkalommal csupán arra a kezdetleges bélyegnyomatra kívánjuk figyelmünket kiterjeszteni, mely Julius Berenicianus hadtestének képviselőjéül fogad a katonaparanchnoksági épületben bennünket. Épen 100 esztendővel ezelőtt támadt, nyilván az akkoriban Herculesfürdőn mindenható katonai parancsnoknak, az a jó ötlete, hogy az 1809—1910-ben befejezett s mai használatban levő épület alapozásánál felszínre került

LEG IIII FF

bélyegnyomatos³ nagy téglát az épület homlokzati részén befalaztassa. Ez bizonyára a legépebbek közül való, mert alig hihető, hogy több is ne akadt volna azon a helyen, s a pusz-

¹ CIL II 4461 (Dessau 2661.) a legio I Minerva egyik centurioja Aesoban (Hispania Tarracona) talált sírköve szerint kétszer nyert Trajanustól Dáciában kítüntetést s egyszer Parthiában. Ter donis donatus ab imp. Traiano torquibus armillis phaleris corona muralibus in Dacia semel in Parthia. Ezt a részvételt igazolja CIL III 556 (Dessau 308), VI 3584 (Dessau 2656). Cichorius szintén megerősíti: Die Reliefs II. Bd. 228. és 365. l.

² CIL III 8066a. Ephemeris epigr. II. u. 460. téglabélyegek és CIL III 158⁴ a legio tribunusnak segédtsztje. Veteranus leg. V Mac. et b(ene)f(iciarius).

³ Legelőször Schwarzott vette észre 1829-ben. Die Herculesbäder. Wien, 1830. 35. lapja L · E · G · IIII · H alakban közölvén. Utánna Neigebaur, Dacien (1851.) 12. l. Hirschfeld, Sitzungsber. der Akademie. Wien, LXXVII. p. 425. közölte először helyesen. Innen Ephemeris epigr. II. n. 463 és CIL III Supplem. 8070 a.

tán curiosumként megmentett példány töredékes társait itt is csak úgy félrelökhették, miként az 1735-beli leletek egy részével történt.

Az ismeretlen rendelkezőnek valóban halával adózhatunk, mivel érdeklődése nélkül teljes homályban marad vala Julius Berenicianus dandárának a dierna—tibiscumi útvonalra történt kiterjedése. A főhadi úttól 5 km.-re félreeső s szirtfalak közt szorongó herculesfürdői szűk völgyben ugyan eleinte valóságos rejtélyt képezett ez a téglabélyeg. Hisz még Hirschfeld Ottó¹ sem talált elfogadhatóbb magyarázatot 1873-iki epigraphiai gyűjtő körútjában arra, minthogy egyszerűen építési vállalkozók szállítmányának minősíté a bélyeges téglát. Pedig ha itt tényleg rászorulnak is vala ilyenmü szállításra, magától érthetőleg a 35 km.-re eső szomszédos Diernáról (Orsova) rendelik vala meg a téglaszükségletet. Diernáról ugyanis utólag széleskörű téglakereskedelmet constatálhatunk. Az ő nevével forgalomba hozott városi téгла ugyanis oly keresett vala, hogy nemcsak a közvetlen átellenes túlparti Tekia² helyen állott felső-moesiai castellum építkezéseihez alkalmazták, hanem felfelé a Kazán-szoros *Priscabara* nevű burgusánál,³ a *Veterani* barlang közelében, sőt még 35 km.-rel odább a Felső-Kazánon is kívül Golubinje⁴ szerbiai községnél levő parti őrházában szintén DIERNA névvel ellátott bélyeges téglák mutatkoznak.

Lefelé még távolabb vidékek kedvelték Dierna város téglárait, mert nem csupán a 120 km.-re eső *Praouon*nál a rómaiak

¹ *Hirschfeld*: Epigraph. Nachlese zum Corpus J. L. III. aus Dacien und Moesien. Sitzungsber. der Akademie Wien. phil.-hist. Classe LXXVII. 1874. p. 425.

² *Téglás Gábor*: A rómaiak keresked. hajózása Pannoniában. A dunai hajózás. Magyar Mérnök s Építész-Egyet. Közlönye 1911. 36. sz. 455. l. a) [d]IERNA. b) Egyszerűbb nyomat N majdnem II néz ki. DIERIA. c) Egyszerűbb változat: [d]IERIA. A bélyegeket 1898 nyarán dr. Homoky József néhai orvos barátommal gyűjtöttük. Téglás G. Klio XI. 1911. p. 507. Ziegelstempel n. 2. b. c. XXVII. n. 1. 2.

³ *Mihalik Sándor*: Orsova és környékének régiségei. Muzeum és Könyvtári Értesítő. 1908. évf. 1. füz. 18. l. 40. rajz. Téglás G.: Klio XI. 507.

⁴ *Valtrovic Starinar* V. p. 20. CIL III 8272 DRP. DIERNA.

*Aquae*¹ langyos fürdőjében; hanem még távolabb Arcar Paláncan (Ratiaria),² tehát Felső-Moesia legszélén is találkozunk DIERNA jelzetű téglagyártmányokkal.

A mikor tehát itt a közvetlen szomszédságban messze földön keresett és szintén szomszédos *Drobetaenak* (Turnu-severin) le *Aquæig* (Praovo) jól beigazolható gyártmányaival ennyire versenyképes téglát találhatunk, valóban alig lett volna értelme a Herculesfürdőbe az innen 236 km.-re eső Singidunumból (Belgrád) rendelni a téglaszükségletet, mikor azt az onnan való szállítás ára is felettebb megdrágítja vala.

A herculesfürdői LEG III F F bélyegnyomat tehát csakis akkor kerülhetett ide, a mikor a Julius Berenicianussal mozgósított legio egyik őrsége a *Drobetae* megrohanására felettebb alkalmas hegyi átjárónak elzárására kirendeltetvén, a mai Hercules-téren, hol az 1788-iki utolsó török háborúban is sánczokat és ágyútelepet rögtönöztek, egy kisebbrendű *örtornyot* (*burgus*) épített, avagy a meglevőt kibővíthette.

Hisz hogy a thermák környékét alkotó erdős magaslatokon a lázongó elemek még a békésebb időkben is mennyire elhatalmasodtak, arra nézve tanulságos példaképen mutathatjuk be *Julius Bassusnak*, *Drobeta* város tanácsosának (*decurio municipii Drobetae*) és pénztárosának (*quaestor*) a bécsi csász. könyvtár lépcsőházában szemlélhető sírkövét.³ Ez t. i. 1735-ben a Caryophilushoz érkezett jelentés szerint épen a thermák közelében, tehát itt a Cserna völgyén került napfényre.⁴ Julius

¹ CIL III 8277₂ (=1642) [d(e)] R · P · DIERNA most Lazarević Alexánál Negotinban látható. L. Téglás G.: A rómaiak kereskedelmi hajózása Pannóniában. Mérnök és Épít. Egl. Közlönye. 1911. 36. sz. 455. l.

² CIL III 12,677 ad n. 8277. Dobrusky másolata szerint két példányban: a) D B D; b) D K D = d(e) r(epublica) D(ierna).

³ CIL III 1579. (Vesd össze 1017. l.) Most a bécsi csász. könyvtárban. *D(is) M(anibus) L. Jul(io) L. fil(io) Sergia Basso dec(urioni) mun(icipii) Drobetae quaestori interfecto [a] latronib(us), vix(it) an(nos) XXXX Juli Julianus et Bassus patri piüssimo et Jul(ius) Valerianus frater mortem eius exsecutus f(aciendum) curaverunt.*

⁴ Caryophilus II. kiadása 1739. 32. l. Quod spectat marmor prope Thermas nuper effosum. Erre vonatkozik a hévforrások közelében a minap kiásott márványlap is.

Bassust egészen közel valahol, talán épen a *Fehér Keresztnél*, avagy a *Lichtenstein*-magaslatnál bekanyargó s pár vakmerő támadó által egész kényelmesen elállható ösvényen lephették meg a *latrunculusok*. (Interfecto a latronibus.) Minthogy pedig Caryophilusnak nem lehetett még tudomása a *latrunculusok* valódi jelentése felől, ő azokat olyan útonállóknak minősíté, a minők a török kiűzetése után ezt a vidéket az ő korában sanyargatták. S mert ilyen bandita népség Herculesfürdő felépítése előtt az odavaló barlangüregekben is tanyázhatott, Caryophilus ezt a kivételes állapotot a római időkre is általánosítva, e sírkő alapján a mai Herculesforrást *Rablók fürdője*, s a felette tátongó kettős barlangot pedig a Rablóbarlang¹ névvel annyira megbélyegzé, hogy ettől az ominosus névtől máig sem szabadulhattak azok meg.

Pedig felirati emlékeink tanúsága szerint épen az itt szóba jöhető *jazyg-germán* betörő barbárokra alkalmazták a rómaiak a *latrunculi* és *praedones* elnevezést s *hostesek*nek csakis azokat ismerték el, kikkel nyílt harcra került a római birodalom, vagy a kik maguk üzenték meg a háborút.² Világosan documentálják ezt a hadijogi felfogást az Aquincumon (Ó-Buda) alul a marcomann háborúk nyomában, s nyilván azok tanúságaival munkába vett határzáróról Matricánál (Batta) és *Intercisínál* (Dunapentele) elékerült emléktábláink. A battai táblából láthatólag 183-ban a Duna partját alapjukból új *burgusok*kal (őrtornyok) s a *latrunculusok* átkelésének kedvező helyek, (itt nyilván révek, átkelők) átellenében *őrházakat* (*praesidia*) építettek. *Ripam omnem burgis a solo extractis, item praesidis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit.*³ S hogy ez a parti erősítés és cordonne-

¹ Coryophilus 32. l. Locus quo in praesentia positæ Thermae ob frequentes grassationes ibidem fieri solitas *Balneum Latronum* vulgo audit.

² Digesta 49, 15, 24, Hostes sunt quibus bellum publice populus Romanus decrevit, vel ipsi populo Romano: ceteri latrunculi, vel praedones appellantur. = Ellenségek, a kiknek a római nép egyeteme háborút üzen. A többieket rablóknak nevezzük.

³ CIL III 3385: *Imperator) Caes(ar) M[Aur(elius) Commodus*

szolgálat másutt is folytatását nyerte, arra nézve lennebb Duna-Penteléről (Intercisa) még két azonos szövegű építkezési emlék¹ tanuskodik.

A marcomann háborúban szerzett tapasztalatokkal tehát 180-ban Commodus császár hadvezetősége a pannoniai Duna-mellék limes szolgálatát az ilyen betörő latrunculusok ellen sietett reformálni. S hogy nem holmi útszéli rablókra illett a latrunculus nevezet, arról a III. század közepén elhatalmasodott gothok ellen foganatosított védművek emléktáblái is meggyőzhetnek mindenkit. Alsó-Mœsiában a mai Kutlovicánál (=Ferdinandovo) a *Municipium Montanensium*² városát 256-ban *Maximus* és *Ciabrianus* consulok idejében szintén olyan burgussal bátorságosíták, a honnan a latrunculusok mozdulatait megleshették. *Un[de latrunculos] observarent.*³

An[toninus Aug(ustus) Pius Sar(maticus) Germ(anicus)] Bri(annicus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) X [imp(erator) VII] cos IIII p(ater) p(atriciae) ripam omnem bu[rgis] a solo extractis item proes[er]dis per loca opportuna ad claudestinos latrunculorum transitus oppositis munivit. = M. Aurelius Commodus Antoninus Augustus Pius sarmatai germaniai, britanniai győző legfőbb pap, X tribunera potestasa, VII császársága, IIII-szer consulság idejében, a haza atyja, a partot őrtornyokkal s a portyázók titkos betöréseire alkalmas pontokat fedező őrhelyekkel erősítette meg. Domaszewski. Die Grenzen Mœsiens: Arch. epigr. Mitth. XIII. 1890. 140. lapja közli.

¹ Domaszewski: Arch. epigr. Mitth. XIII. 1890. 147. l. n. 1 és 2. Fröhlich R.: Arch. epigr. Mitth. XIV. p. 53 ismétli. Innen CIL III 10312 és 10313. CIL III 10312. Kovács Imre házánál találta Domaszewski. Arch. epigr. Mitth. XIII. p. 141. az első hat sor utolsó harmadát Fröhlich R. Arch. epigr. Mitth. XIV. p. 53 a CIL III 3385-ből kiegészíthette. A 10313. a 196. számú ház előtt csak a három első sor vége. Domaszewski: Arch. epigr. Mitth. XIII. p. 141. Fröhlich R. XIV. p. 53.

² CIL III 7450. és 7451. jegyzeteivel Kutlovicára igazodik 1.

³ CIL III 12376 [burgum constitui iussit] | un[de latrunculos] [o]bservare[nt] | [pro]pter tutela[m] | e]astre[n]sium et | [c]ivium Montanensium | Maximo et C[la] | brione co(n)s(ulibus). Honnan a portyázók megfigyeltessenek a várbeliek és a montanei municipiumbeliek biztonságára *Maximus* és *Clabrio* consulok idejében. Scopil másolata. Egészen analog a CIL VIII n. 2498 . . . burgum Commodianum speculatorium inter duas vias ad salutem commeantium nova tutela constitui iussit. A két út közére a járólakelők javára és biztonságára kémeinek Commodus őrtornyot építtetett.

De Herculesfürdőbe visszatérve a szomszédos *Drobeta* (Turnu-Severin) tözsomszédóságába eső *Zagajából*¹ is documentálhatjuk azoknak a *latrunculusoknak* a garázdálkodását, a kiknek egyik támadó vonalát Ad Mediamból Herculesfürdön át bemutatathatók. Zagajánál ugyanis *Ulcidius Baedare* és felesége *Sutta Epicadi* a latronesek áldozatává lett és szintén ezekben az időkben elpusztult lányuk sírkövével documentálják, hogy a város kapuin kívül is ezeknek a félelmes portyázóknak áldozatává eshetett. *Interfecta a latronibus*.² A megszorodott szülék némi vigaszára legalább a latrunculusok megbosszulása is sikerült. *Et vindicata*. Utóbb az apa, ki 50 évet élt, szintén lánya mellé temettette magát.

De ép oly mértékben ellepték a *latrunculusok* a Tibiscumhoz lejtő Temes völgyét is, miután a *Szlatindhoz* eső Masclanis statio közelében *P. Aelius Ariortust*, Drobeta város az évbeli polgármesterét a *latronesek* szintén lemészárolhatták. (Quattuor vir(o) an(nuali?) m(unicipii) D(robetæ) interfect(o) a latronibus.) Legalább erre a feltevéésre jogosít a megboldogult özvegyétől: *L. Ulpi(a) Dignatol*, valamint fiától: *P. Ael(ius) és P. Aelius Valeus* és Andarus unokatestvéreitől ránk maradt síremlék.³

Ez a három eset kétségen kívül még akkor következhetett be, a mikor a *M. Claudius Fronto* catastrophájáról tájékozatlan drobetaiak minden nagyobb óvintézkedés nélkül végezvén utazásaikat, a hirtelen szétszáguldozó jazyg-germán guerilla-csapatok áldozataivá lehettek. Ám e véres események intő példáján okulva, bizonyára nem mozdultak falaik közül, a míg *Julius*

¹ CIL III 8021 (=1585. cf. Ephemeris epigr. II n. 445.) Zagaja Cernetz mellett. Ez a Czerneta képezte tulajdonképen Drobeta, mert Turnuseverin újabb eredetű.

² CIL III 1585 (=8021.). Előrsze letörött. Domaszewski felfogása szerint az anyát mérszárolták le, holott Patsch helyes észrevétele szerint (Wissensch. Mitth. aus Bosnien und der Hercegovina VIII. Bd. 1902. 124. l.) a patronymika nagy eltérése a leány legyilkoltatását igazolja. *Interfecta a latro(nibus) et vindicata. Ulcudius Bædari et Sutta. Epicadi p(ro) p(ietate) fil(iæ) tit(ulum) p(osuerunt). D(is) i(nferis) M(anibus). Ulcadius B(æ)dari v(i)xi(t) an(nos) L.*

³ CIL III 8021 (=1585.).

Berenicianus a legio IIII Flavia kirendeltségeivel a drobeta—tibiscumi útvonal biztonságát ismét helyre állítja.

Julius Berenicianus parancsnokságának tehát legsürgösebb teendőjét az itt szóban forgó erdős tájak megingott biztonságának gyors helyreállítása s az útvonalak bátorságosítása képezheté. S a mint herculesfürdői példánkból következtethetjük, a csakis gyalog és lóháton járható mellékutakat, hegyi ösvényeket sem felejtheté ki hadi tervéből. Már pedig ha Drobetának eme félreeső kapcsolatát is ilyen gondos őrizetben részesíté, mennyivel nagyobb figyelem illette meg a hadi szerek, csapatszállítások közvetítésére hivatott fővonalakat? Bizonyos tehát, hogy a Drobetából (Turnuseverin) Diernán át Tibiscumba haladó birodalmi útról sem maradhattak el a legio IIII F. f. vexillatiói. Az igazoló leleteknek azonban a herculesfürdőihez hasonló megmentőjük nem akadván, ezidő szerint erre az erdős-hegyes voltánál fogva kétszeres biztonsági gondozást követelő útra nézve ezzel az egyetlen irányítással vagyunk kénytelenek beérni.

De hogy a Tibiscumba szögellő két dáciai út csúcspontján a legio IIII F F szintén helyet foglalt, arra nézve szintén szolgálhatunk bizonyítékokkal.

3. *A legio IIII Flavia Tibiscumban.* (Zsuppa Karánsebes alatt.)

A két dáciai útvonal, miként azt Ortway Tivadar¹ hitelesen beigazolta, a hunyadmegyei Vaskapuról eredő Bisztra vizének a Temesbe torkollásánál egyesül. A Temesből Zsuppa alatt kiszakadó malomárok mellett a helységtől alig¹ 4 órányival alább téglacserép halmok, épületomladványok jelzik a municipium Tibiscum² romjait.

¹ *Ortway Tivadar*: Tibiscum helyfekvése. Archæologiai Közlemények. Bpest. X. 3. füzet. 1876.

² Municipium Tibiscum CIL III 1550, 7997, 12,595. (Municipia Porolis et Tibisc. 7962. Sarmizegethusából. A CIL. III 1555-ből Dettán kiolvasható *municipium* alig képviselheti Tibiscumot. A hozzáfűzött ebbeli következtetést tehát nem osztjuk. Dettára sokkal könnyebben kerülhetet az a felirat a szerbiai oldalról, például Viminacium avagy Margum romjaiból, mint a távol fekvő Tibiscumból.

A municipium Sarmizegetusánál részletezett módon, nagy hihetőséggel veteránusainak oltalma alatt éldegélt a békés idők folyamán s az itt mutatkozó *Numerus Mauret(anum)* Tibiscensium¹ s a *Numerus Palmyrenorum*² háborús időkkel kerülhetek ide s talán épen a marcomann-háborúk időszakát képviselik. A fontos útesomót *Julius Berenicianus* sem hagyható ki hada rendjéből s a két oldalvonalon beigazolt őrségeinek folytatását bátran ide is feltételezhetjük.

Ezen feltevésiink tanúságlevelét ez idő szerint még csupán abban a bélyegtöredékben mutathatjuk be, melyet 1908 november 17-én Balázs Sándorral, a karánsebesi vagyonközség erdőigazgatójával valánk szerencsések Kapra Sándor zsuppai malmától DNY-ra látható vármaradványból kiásni. A, fájdalom, nagyon is hézagos bélyeg, melyet még nem publicálhattam, így néz ki: 'G IV. Előrésze lecsorbult s a legio szám is eltérő a többiétől. Ennek daczára a legio IIII Flavia ama vexillatiójától származtathatjuk, melyet nem csupán a két út kapcsolódása igényelt ide; hanem a melynek fontos hivatásába tartozhatott a Temesnek az Alföld felé táguló, s Lugoson alul már a Bégát is magába fogadó völgy elzárása is. Tibiscumon kívül semmi biztos jele nyugat felé a római őrszolgálatnak, mert az általunk római alkotásnak vallott *római* sánczok egészen *más* időket és viszonyokat képviselnek. Minthogy pedig a Lederatából érkező hadi út felső íve Berzoviától számítva a jazygok elpártolása után Lugos—Temesvár felől ki vala szolgáltatva az ellenségeskedéseknek, erről az oldalról akkor nem csupán Tibiscumot, de az oda csak 50 km.-re következő Sarmizegethusát is könnyű szerrel meglephették. Julius Berenicianus parancsnoksága tehát egyrészt a két aldunai út csomópontjaként állítható ki ide őrségét, másrészt Dácia fővárosát a megbizhatatlanná vált alföldi szomszédság ellen vala kénytelen erről az oldalról is fokozott oltalomban részeltetni. De épen a sokoldalú veszedelemre való tekintetből, — mint már említők is, — Sarmizegethusa szintén nem nélkülözhetette a közvetlen védelmet s

¹ CIL III 626. 7695.

² CIL III 7693 és 14216 mil(es) | [e]x N(umero) Pal(murenorum).

Dácia további vidékeire is ki kellett a legio IIII f. f. lánczolatát terjeszteni. Lássuk azért ezek mibenlétét!

4. *Julius Berenicianus* őrségének beigazolása Dácia fővárosában.

A két hadi út Tibiscumnál egyesülten keletnek fordul s a Bisztra völgyét követi a Vaskapuig, melyen át Sarmizegethusába vezet. A közbeeső *Agnus* és *Pons Augusti* állomások legkisebb jelét sem őrzik a leg. IIII Flaviának, sőt egyéb őrségi bizonyítékokkal sem kedveskedtek idáig, jöllehet a Sarmizegethusából bemutatott három bélyegváltozat már magában kétségtelenné teszi, hogy az odáig vezető útszakasz sem maradhatott őrizet nélkül.

Sarmizegethusában mindenekelőtt megjegyzést érdemel az a már beigazolt jelenség, hogy a legio IIII F. f. bélyegváltozatai mind a várfalakon kívül kerültek elé. Sőt ott is a városi közönség használatára szánt középületek: mint a déli oldali Mithraeum, az északi oldal fürdője, az Aesculapia és az amphitheatrum szolgáltaták azokat. A legio ide rendelt vexillatiói tehát mihelyt a főváros környékét az ellenséges elemektől megtisztíthatták, azokat az intézményeket siettek használhatóvá tenni, melyek a városi élet folytatásához mellőzhetetlenek valának.

A Sarmizegethusába osztott legioállomány erejéről természetesen kellő bizonyosságot a téglabélyegek nem nyújthatnak felirataink, pedig az ideszámítható tisztiaállományból csupán *Sex Pilonius Modestus* nevezik meg, ki a harmadik *cohors* utolsó (ötödik) centuriója vala (*hastatus posterior*). Előkelő beneventumi családból származva, a lovagi rendből egyenesen centurioságba lépett (*Ordinem accepit ex equite Romano*),¹ de

¹ CIL III 1480. (Willmann, Exempla Inscriptionum n. 1591. Dessau, Inscript. latinæ selectæ 2654.) most a bécsi csász. könyvtár lépcsőházában. *Sex Pilonius Sex. f. Ste(l)latina Modestus Benevento (centurio) leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis) [in cohorte] [tertia] hast(atus) post(erior) ann(or)um XXXVII. Ordine(m) accepit ex equite Romano; militavit in leg(ionibus) VII C(laudia) p(ia) f(idelis) et VIII Aug(usta), XI Cl(audia) p(ia) f(idelis), | Miner(via) p(ia) f(idelis) stipendis centurionicis XIII. H(ic) s(itus) e(st)*

azért 19 évi szolgálatával még mindig ugyanebben a minőségben fejezte be életét.

A legio IIII F. F. még egy centuriojával képviselteti magát Sarmizegethusa adattárában. Ez *M. Calventius Viator*,¹ a ki *C. Avidius Nigrinus* helytartósága idejében a helytartó gárdájával minősíthető eques singularesek kiképzésével vala itt megbízva (exercitator equitum) sing(ularium), s ebbeli minőségében a lovasság gallus eredetű védszentjének: az Eponáknak s a mezei tenyészetet oltalmazó Campestreseknek szentélyt emelt. Eponab(us) et Campestrib(us) sacr(um).²

Minthogy *C. Avidius Nigrinus* helytartósági illetőségét kifejedte az áldozó, Domaszewski³ őt is Felső-Moesia részére foglalá le, s bármennyire visszatetszőnek hangzik is, annak a véleményének adott igen nyomatékos kifejezést, hogy a legio IIII F. f. eme centuriója Sarmizegethusában szóló áldozásával ott a két tartomány határszélének érintkezését documentálja.

S(it) t(ibi) t(erra) laevis. Tehát: Sex Pilonius Modestus a Sex fia a Stellatinatribusból, a IIII F. f. legio harmadik centuriojában hastatus posterior meghalt 37. életévben. Tiszti rangját lovagi rendből nyerte el egyenesen. A leg. VII. Claudiában (Vinnuaciumban, F.-Moesia) a VIII-ik Augustában (Felső-Germánia), a XI. Claudiában (Silistra, Alsó-Moesia) s a leg. I. Minervában (Alsó-Germania) szolgálva centuriosága 19-ik esztendejében hunyt el. Itt nyugszik. Legyen könnyű pihenésed! Ez a régies jellegű sírköve szépen illusztrálja, milyen széleskörű tapasztalatokra tehetett egy centurio hosszú szolgálat alatt a különböző legioknál és távol fekvő népeknél szert.

¹ Torma Károly, a Mihályi Victor, jelenleg balázsfalvi gör. kath. érsek által a lugosi püspöki residentiában megalapított muzeumból. Arch. epigr. Mitth. VI. n. 101. Innen CIL III 7904. *Eponab(us) | et Campestrib(us) sacr(um) M. Calventius Viator (centurio) leg(ionis) IIII F(laviae) f(felicis) exerc(itor) equitum) sing(ularium) C. Avidi Nigrini | leg(ati) Aug(usti) pr(o) pr(actore) v(otum) s(olvit) l(ubens) m(erito).* = Eponæ és Campestris istenségeknek *M. Calventius Viator* a legio IIII Flavia felix centuriója az eques singularesek lovaglómestere (exercitator) *C. Avidius Nigrinus* császári helytartó idejében. Fogadalmát örömmel beváltotta.

² *Eponae* a celta *Epotól* (ló) a gallusok kedvelt istenségeként a római sereg lovasságainál, a lótenyésztőknek, loápolóknak nemtője vala.

³ Alfr. v. Domaszewski: Die Grenzen Mœsiens. Arch. epigr. Mitth. XIII. 143. l. 80-ik jegyzetében a betűk formájára hivatkozva próbálja Liebenam helyes meghatározását leczáfolni.

Amde Domaszewski feltevésének megalkotásánál egy nagyon is fontos, sőt döntő momentumot számításon kívül hagyott. A helytartók szolgálati emlékeiből kitetszőleg ugyanis egy Augustustól kezdve a császári provinciákban zsinórmértékül követelt jogszabály értelmében¹ a legalább két legiót számláló provinciák helytartói consularis² rangban állván, pro praetore nem lehetett annak a Felső-Moesiának helytartója, melynek már alakulásakor két legioja vala s melynek első helytartója: a 85—86-beli G. Pomponius Rufus³ előzőleg a consularis császári tartományok közé tartozó Dalmatiában szolgált s így alsóbb rangú áthelyeztetést nem nyerhetett.

Mindebből megállapíthatólag a betűformák Domaszewski-követelte korai jellegének beigazolásával sem volna *C. Avdius Nigrinus* Felső-Moesia helytartói közé sorolható. De épen titulusánál fogva Julius Berenicianus hadtestéhez sem számíthatjuk, annál a már említett szervezeti átalakulásnál fogva, mely szerint a legio V Macedonicának 168-ra igazolódó áthelyeztetése következtében megkétszereződött dáciai helyőrség jogán a három Dácia helytartója is consularis leve. Így *M. Claudius Fronto*, a kinek catastrophája a legio IIII F. F. dáciai expeditióját felidézé, consulként⁴ esett el s közvetlen utóda: *Cornelius Clemens* is consularis et dux trium Daciarum.⁵

¹ von Premerstein ismerte fel először ezt az administratív irányelvet. Vsd össze: Die Anfänge der Provinz Moesien. Osterreich Jahreshfte. I. 1898. Beiöblatt 164. *Beuchet*: De legione romanorum I Italica (Lipsiae 1903.) monographiája (54. l.) azzal próbálja ezt a találó kijelentést cáfolni, hogy Dalmatiában és Hispaniában egy-egy legio állott, sőt Dalmatiában Domitianus után egyetlen legio sem maradt s a helytartó mégis consularis vala. Csakhogy ezeknél a szerzett jog érvényesült. A tartományi lajstromban is téved, mert Pontus és Bythinia Marcus Aureliusig senatorius tartományok. Vsd össze Pauly Wissowa Real-Encyclopädie III. 529.

² Vsd össze Mommsen, Staatsrecht. II³ 247 a 3-ik jegyzet és 207. l. Csakhogy ő sem vala elég figyelemmel a helyőrségi állománynak a helytartói címzet befolyásoló viszonyára.

³ Felső-Moesia első helytartója: *Q. Pomponius Rufus* 85/86-ban Pannoniában s még elébb a consularis Dalmatiában szolgálván, alsóbb rangot nem nyerhetett. V. össze Klebs, Dessau, de Rohden: Prosopographia F betűjénél u. 396.

⁴ CIL III 1457. Sarmizegetusából s cursus honoruma VI 1377.

⁵ CIL III 9363. Dessau 1099.

C. Calventius Viator tehát csakis Dácia első időszakában szerepelhetett Sarmizegethusában a helytartó eques singulareseinek exercitatoraként és *C. Avidius Nigrinus* sem lehet más, mint az a szerencsétlen helytartó, a kit Hadrianus¹ 117-ben vérpadra kárhoztatott és Liebenam² is megnevez. Kutatásaink tehát teljesen igazolák Dessaut,³ a ki első látásra mindjárt kivezényelt centuriónak minősíté *C. Calventius Viator*t, a minők nagyon is szokásosok⁴ valának a római hadseregben.

Az ő alkalmaztatása ily módon csakis saját személyére szólhatott s a legio IIII Flaviát nem képviselheti Sarmizegethusában úgy, a mint azt *Sex Pittonius Modestus*ról⁵ beigazolhatók.

A legio IIII F. F. sarmizegetusai vexillatiója ily módon Julius Berenicianus hadtestének tartozékául bizonyosodván be, lássuk az ő parancsnokságához számítható további őrségek sorozatát Dácia belsejében is.

5. *A legio IIII Flavia Miciában. (Marosnémeti Veczel között)*

Micia a Sarmizegethusából a mai Piski-Dédácsnál Apulumba vezető fő hadiúton kívül 20 km nyugotabbra zárja el Déván alul a Maros torkolatát. A castellum illetésképen az Alföldre vezető útvonal ellenőrizése mellett egyúttal az aranyvidéknek Marosnémeti átellenébe eső kapuját is fedezé. Ennek a kettős rendeltetésnek megfelelőleg erős auxiliaris őrséggel is rendelkezett. Szerencsére, a szomszédos Marosnémetiben a gróf Gyulay-család már a XVIII. században gondjai alá kezdé venni az itt előkerült római emlékeket. A gróf Gyulay-családnak *gróf Kun Géza* által 1880—1905 közt még rendszeresebben gazdagított

¹ Vita Hadriani 7, 1, 23, 10. Ehhez Mommsen észrevétele CIL X. 6706.

² Liebenam: *Forschungen zur Verwaltungsgeschichte des römischen Kaiserreiches*. Bd. I. 1888. n. 2.

³ Dessau, *Inscriptiones latinae selectae* n. 2417-hez adott magyarázata.

⁴ Alb. Müller: *Philologus* 1882, 497. l. utal ilyenekre.

⁵ CIL III 1480.

lapidariumában¹ Hadrianustól² megtalálhatjuk a Micia helyőrségének sorozatát. Legtovább szolgálta a cohors II Fl(avia) C(ommagenorum) equitata.³ Ennek téglabélyegein⁴ kívül 15-nél több felirásos emlékét bírjuk a Gredistyének és Cetateának nevezett castellumból.

Minthogy a Maros völgyét az Alföld ellenében Micia fedezé. legkevésbé sem csodálhatjuk, hogy a M. Claudius Fronto halálával veszélyeztetett Dácia támogatására rendelt *Julius Berenicianus* hadtestéből ide is vexillatiókat osztottak. Ezt a kirendeltséget *Q. Licinius Macrinus centurion*nak most a marosnémeti lapidariumban szemlélhető oltára képviseli. Sőt ez ez oltár egyenesen győzedelmi és harci emlékül minősíthető, a mennyiben Münsterberg tanulmánya értelmében kiválóképen a szerencsés csaták után szoktak a heliopolisi híres csodatevő oltárképről elnevezett *Jupiter heliopolitanus*-nak áldozni. És ezen az oltáron, harci jelentőség nagyobb hitelül, még külön mystericus jelentőségű tekenős béka⁵ is látható. Az érdekes diadal emléket azért méltó egész terjedelmében bemutatnunk:

¹ Lugosi Fodor András: Gyűjteménye némely marosnémeti és vezeli határban kiásott római sír- és emlékköveknek, melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák. Kolozsvár, 1844. Stetter kincstári mérnök rajzaival.

² CIL III 1355 a marosnémeti lapidariumban.

³ CIL III 8074_{1a}. Herepéről Torma, Arch. epigr. Mitth. III. p. 117. 25b. A Gredistyéből ilyeneket ásatott Téglás Gábor: Arch. epigr. Mitth. IX. p. 274 n. 10. és Erd. Múz. V. 1888. 249. s több példányban a dévái múzeumba helyezte.

⁴ CIL III 1353. Marosnémetiből már lugosi Fodor András ismertette volt 1844-ben kiadott Gyűjteménye némely marosnémeti és vezeli határon kiásott római sír- és emlékköveknek, melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák. Kolozsvár, 1840. II. tábláján. Innen Neugebauer Bulletin 1848. p. 130 és Dacien 53. l. s Henzen Inscriptionum Latinorum selectarum amplissima collectio Turcis 1856 n. 5633. Ackner—Müller: Die römischen Inschriften Daciens. Wien, 1863. n. 223.

⁵ Ezekről Keller Ottó, a prágai egyetem tanára, Déván a Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat 1898. évi közgyűlésén gróf Kuun Géza felkérésére szakelőadást is tartott volt.

I . O . M
 HELIOPOLITAN
 Q · LICINIUS MA
 CRINVS 7
 LEG · IIII F F
 V · S · L · M

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Heliopolitan(o) | Q(intus) Licinius Ma | crinus (centurio) | leg(ionis) F(laviæ) f(elicis) | v(otum) s(olvit) l(ibeus) m(erito). = (A heliopolisi nagyjóságú magasságos Jupiternek Quintus Licinus Macrinus a IIII Flaviusi legio boldog századosa fogadalmát nagy örömmel beváltotta.)

De a Miciába documentálandó legio IIII Flavia őrség a Maros közép völgyén legalább Apulumig s onnan kelet felé az Olt mellékre szintén folytatását nyerhette. Ennek igazolhatása kedvéért azonban a Keleti-Kárpátok Ojtozi-szorosaig kell fáradnunk.

6. A legio IIII Flavia felix őrsége az Ojtozi-szoros nyugati kupujában Bereczknél (Háromszékmegye).

A Háromszékmegye keleti szélére eső Bereczknél terjedelmes castellum zárta el az Ojtozi-szoros nyugati nyilatát. A castellum alapítását az ott mutatkozó

(COH BRAC) és COH I BRAC

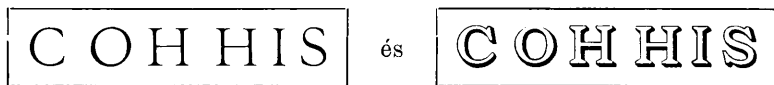
vagyis coh(ors) Brac(augustanorum)¹ és coh(ors) I. Brac(augustanorm)² bélyegek egyenesen Traianusra utalják. Ez a cohors

¹ Goos Károly: Zu Corpus inscriptionum Latinorum III. Dacia: Archæol. epigr. Mittheil. aus Oesterreich. I. 1877. 114. l. Innen Ephen epigr. IV. n. 205 és CIL III 8074^ab. Téglás G.: Adalékok Dácia felirat-tanához. Erd. Múzeum. 1902. különleny. 38. l. n. 95. h. U.ő . Neue Beiträge zur Inschriftskunde Dakiens. Klio XI. B. 1911. 499.

² Orbán Balázs: Székelyföld leírása. III. Háromszék. 124. Innen Goos: Archiv für Landeskunde XLIII. p. 266. Arch. epigr. Mitth. I. 33. CIL III 8074. ^a a. Téglás: Ujabb adalékok. Erd. Múz. 1902. Különleny. 38. l. 95. Klio Bd. XI. 911. 499.

t. i. mindjárt a dák háborúval kerülhetett ide s miután két cohors III Bracaugustanorumot tüntetnek fel emlékeink, nagy hihetőséggel ezek a bélyegek sem származnak attól a cohors I Bracaugustanorumtól, mely a XXXI. diploma szerint 99-ben, a XXXVIII. szerint 112-ben és a CIL XII és 1358 felirat szerint 134-ben Mœsia inferior helyőrségébe tartozott.

De a cohors Bracaugustanorumot és coh. I. Bracaugustanorumot a következő két bélyegváltozattal, ú. m. :

jelentkező *coh(ors) Hispanorum*¹ válthatta csakhamar fel. Ezt a cohorsot Cichorius² a cohors I Hispanorum veterana equitátával hajlandó azonosítani, mely régibb származását ezzel a jelzővel kívánta szembetünöbbé tenni s 99-ben a XXXI. diplomából megállapíthatólag még Mœsia inferiorban szolgált. Traján háborúival kerülhetett fel ez is Dáciába, mert Alsó-Mœsia trajánkori diplomáiban nem mutatkozik; de a 129-ben *Dacia inferior*ból elbocsátott legénységű contingenset megörökítő XLVI. diplomában már odaszámít.

A *Julius Berenicianus* parancsnokságával a legio IIII Flaviából kialakult csatárláncz legszélső keleti sarka szintén ide határozódik a sepsi-szentgyörgyi Székely-muzeum ama két bélyegtöredékével, melyek az irodalomban még alig is érvényesülhettek.

Az egyiket, mely egy 0·26 m. szélességű és 0·46 m. hosszúságú fedélcserépen maradt ránk, már bemutattuk volt az Er-

¹ Goos Károly: Arch. epigr. Mitth. I. p. 113. Innen Ephemeris epigr. IV. n. 207. és CIL III 8074. sz. Téglás G.: Ujabb adalékok Dácia felirattanához. Erd. Múzeum. 1902. Külön leny. 39. l. n. 97. U. o. Klio XI. Bd. 1911. 499. l.

² Conrad *Cichorius*: Die Auxiliar cohorten des römischen Kaiserheeres. Sonderabdr. aus Pauly-Wissowas Realencyclopædie. 34. l. első hasábjában.

délyi Múzeum 1902. évfolyamában, hol¹ távolabbi szakkörök figyelmét még nem kelthette fel. Ez majdnem teljes jelző nélküli változat

┌ E G IIII ┐

s csupán kezdő betűje csorbult ki.

A másikat még 1884-ben fedeztem fel. Kezdetűje ennek is kicsorbult; de a szokásos jelzőkkel készült

┌ E G IIII F F ┐

[l]eg(io) IIII F(lavia) f(elix).²

Ime a megdönthetetlen bizonyítékok a legio IIII Flaviának Miciától Bereszkig történt továbbfejlődésére nézve!

A legio tehát, mint emez emlékeiből kideríthetők, a Tibiscumhoz kicsúcsosodó aldunai utak háromszögének megszállása után nem állapodott meg a Vaskapun, a hogy Domaszewski állítja. Szerinte ugyanis; *das Heer marschierte auf der Militärstrasse über Ad Mediam nach Tibiscum und kam rechtzeitig, um den Eisenturmpass, der Tibiscum mit Sarmizegetusa verbindet, zu decken. Im Norden war Sarmizegetusa durch die drei Lager Micia, Germizara vor allem Apulum gedeckt.*³

Csakhogy a bemutatott leletekből kitetszőleg a Julius Berenicianus hadtestéhez számító két legio nem vonult együttesen fel, s egymástól elváltan gyorsabban juthatott el rendeltetése helyére. A legio IIII Flavia, mint előadtuk, a Dáciába futó két hadi utat a Kevevárától Orsován át Drobotæba (Turnuseverin) haladó Dunaparton összekötve s Tibiscumban egyesülve a Sarmizege-

¹ Téglás Gábor: Ujabb adalékok Dácia feirattanához. Erdélyi Múzeum, 1902. Külön lenyomat 38. l. n. 94. Akkor még magam is tünődve kérdezém: Hogyan és mikor került a legio a keleti határszélre, az itt a nehéz kérdés? Ujabb. Klio XI. 1911. 299. 2. b. közöltem.

² A székely múzeumból vett jegyzetem. Még nem publicáltam.

³ Alfr. von Domaszewski: Die Chronologie des Bellum Germanicum et Sarmaticum 166—175. n. Chor.: Neue heidelberger Jahrbücher Jhg V. 1895. 116. l.

thusa előtti Vaskapun sem állapotott meg, hanem Sarmisegethusába, a tartomány székvárosába is erős őrséget helyezett. S hogy mennyire nem érvényes Domaszewski tetszetős feltevése, arra nézve a legmeggyőzőbb czáfolat a Sarmizegetusától Miciába s onnan a Maros völgyén Apulumig, majd az Olt völgyén, Nagyszeben-, Fogaras-, Brassóme gyék határszorosai előtt a háromszékmegyei Bereczknél a legio IIII F. f. emlékeivel, illetőleg legiobélyegeivel az Ojtozig beigazolt csatárlánczolat.

TÉGLÁS GÁBOR.

